

Атанас Ваташки

ПРОЗРЕНИЯ НА ПРИРОДНИЯ РАЗУМ В ТЪРСЕНЕТО НА ИСТИНАТА

(Атинагор Атински и отношението му към античната философия)

Abstract: Atanas Vatashki, *Insights of the Natural Reason in the Search for Truth (Athenagoras of Athens and His Attitude to Ancient Philosophy)*.

The current paper explores the insights of the early Christian apologist Athenagoras of Athens regarding the rational foundations of theological knowledge. The author presents an original solution to the question of the relationship between faith and knowledge within the context of the early Christian writer's work.

Keywords: *Faith and Reason, Orthodox Christian Apologetics, Christian Philosophy, Systematic Theology*

За Атинагор Атински († II в.)¹, както и за голяма част от другите древни християнски апологети, богословската наука има малко сведения. Единственото известие, съдържащо информация за неговия живот, е на църковния историк Филип Сидет. От него, а и въз основа

¹ За Атинагор срв. И. Цоневски, „Древните християнски апологети и гръцката философия“, *Годишник на Духовната академия VII* (1957/1958), София 1958, 228–237; Ю. Великов, *Знание, взаимност и философия в ранните свети отци и църковни писатели*, [Русе] 2019, 123–143; (Стефанов), йером. Павел. „Атинагор – християнски апологет от II в.“, *Духовна култура* 8 (1993), 10–17; И. Реверсов, *Апологеты: защитники христианства*, Санкт–Петербург 2007, 88–111; L. Barnard, *Athenagoras. A study in second century Christian apologetic*, Paris 1972. Произведенията на Атинагор „Застъпничество за християните“ и „За възкресението“ са цитирани по: J. Crehan, *Athenagoras. Embassy for the christians. The resurrection of the dead* (Ancient christian writers, 23), New York–Ramsey, N.J. 1955. Също така са правени сравнения с изданието на Ph. Schaff, *Ante-Nicene fathers: Volume II. Fathers of second century: Tatian, Theophilus of Antioch, Athenagoras of Athens, Clement of Alexandria*, Columbia, SC, 2017. Във връзка с библиографията трябва да се уточни, че защитената в Богословския факултет към СУ дипломна работа на архим. Павел Стефанов е посветена на Атинагор, но за съжаление не успяхме да я намерим.

на сравнението с други данни, може да се приеме, че Атинагор първоначално е философ от платоническата школа на академиците; че след приемане на християнството продължава да носи философска мантия и да смята себе си за философ; както и че е автор на апология, отправена до императорите Марк Аврелий и Комод. Също така е възможно да е бил първи ръководител на Александрийското катехизическо училище. Неговата памет се отбелязва от Православна църква в Гърция на 24 юли¹.

От християнския автор са достигнали до нас две съчинения. Най-известна е неговата апология „Застъпничество за християните“², отправена до императорите Марк Аврелий Антонин и Луций Аврелий Комод, написана около 176 г. Тя има за цел да отхвърли три основни обвинения срещу християнството – в атеизъм, канибализъм и разврат, както и да свидетелства за разумните основи на християнската вяра. Другото съчинение е „За възкресението“. То се явява естествено продължение на *Апологията* му, нейна втора част. В това съчинение християнският апологет се стреми да обоснове своите твърдения по пътя на разума, чрез представяне на философски аргументи.

Едно от най-често отправяните обвинения към ранните християни е това в атеизъм, т.е., че те не почитат боговете, които държавата и народът почитат. Това е означавало не само религиозно неверие, но и държавно и социално неподчинение. Християнският апологет се стреми да го отхвърли, разяснявайки монотеистичната същност на християнската вяра. За това той търси подкрепата на античните философи и автори – личности, които говорят на езика на тогавашното езическо общество и което би ги разпознало и възприело като авторитети. Атинагор е създател на първия в древната християнска литература опит за философска (т.е. по пътя на разума) обосновка на монотеизма³. Паралелно с това той подлага на критика древногръцкия политеизъм.

¹ Връзка към църковния каледар на Архиепископията в Гърция: <https://www.amvonas.gr/>

² В наименоването на произведението следва Светослав Риболов, според когото посоченото представлява по-точен превод на оригиналното заглавие от представеното от Илия Цоневски.

³ Срв. И. Цоневски, *Древните християнски апологети*, 233–234; Атинагор, *Застъпничество за християните*, 8.

Важен способ от аргументацията на християнския философ е, че той разсъждава не по-различно от философите¹. Атинагор намира подкрепа в учението на Платон, според когото познаваемата чрез ума несътворена действителност няма начало, докато познаваемата чрез сетивата (която всъщност не представлява истинска действителност) има начало и край на своето съществуване². Елинските божества обаче не са несътворени, те имат начало. Значи всъщност не са никакви богове и спадат към сетивното. След като произходът на боговете е от водата, те са направени от материя. Според него не е разумно да се приема, че материята е по-древна от Бога. Напротив, причинителят трябва да съществува преди това, което е причинено от него³.

Обсъжданият ред Бог → материя е обърнат в елинската религия, където боговете се раждат от материята. Тя е несътвореното, а те са сътворените. Атинагор, разглеждайки въпроса за произхода им (според митологията), показва, че те не са съществували винаги, а са възникнали от някакъв вид материя, конкретно – от водата⁴ (както някои, като Ферекид интерпретират хаоса). Но ако не са съществували винаги, те не са богове, защото Бог е несътворен. „Или нещо е неродено (т.е. несътворено – бел. м.) и следователно безсмъртно, или е родено и следователно смъртно“⁵. Елинските богове не изпълняват критериите на разума за това каква е истинската божественост.

Разглеждайки въпроса за елинското идолопоклонство и оракулите, Атинагор го поставя в отношение с този за непълноценното използване на рационалната способност. Свързаните с идолопоклонството заблуди се създават у човека вследствие на неразумното движение на душата му, изпълнено с фантазия, при което тя се вижда не в небесата и техния Създател, а в земните неща. Тогава в ума се пораждат заблуди, провокирани от демоните, които желаят да го вкарат в тях. По този начин човек в крайна сметка се привързва към

¹ За неговия възглед за философията вж. по-спец. L. Barnard, *Athenagoras*, 37–51.

² Срв. *Тимей*, 27d–28c („Тимей“ е преведен на български – вж. Платон. *Диалози*, т. IV. София 1990). Все пак трябва да бъде уточнено, че Платон, макар че приема, че Бог е несътворен, отрежда същото качество и на първоначалната материя (от която пък се смята, че произхождат боговете), която за него е съвечна на Бога.

³ Срв. Атинагор. *Застъпничество за християните*, 19.

⁴ Срв. *пак там*, 18, 19.

⁵ Срв. *пак там*, 18, 19.

идолите. Това може да се случи в една душа, която е слаба и податлива, която е „необучена и неопитна в здравите начини на мислене, неспособна да види истината, и непознаваща Отецът, Който е Творец на всичко“¹ – т.е. в една душа, която не е станала християнка. Респективно – душата на християнина трябва да има тези характеристики.

Атинагор Атински познава истината, че Бог е непознаваем в Своята същност², без да отрича и тази, че все пак, в определена степен, Той може да бъде познван. Според него дори необлагодатеният, т. нар. „природен разум“, би могъл да достигне до познанието³ на определени истини за Бога и древногръцките философи (Платон) са пример в това отношение⁴. Платон е разбрал, че Бог е несътворен, Вечен Ум, Който може да бъде познат чрез разума⁵. На същото мнение е и Атинагор. Бог е несътворен, невидим, непознаваем и неограничен, но същевременно може да бъде разбиран / съзерцаван единствено чрез разсъждение и чрез разума или ума⁶. Той Самият дори може да бъде наречен „разум“⁷.

Материята е нещо различно от Бога – тя е сътворена, видима (т.е. доловима сетивно) и подлежаща на тление (т.е. на разрушение и развала). И трите Лица на Света Троица участват в сътворението. Бог създава материята посредством Словото, Коего произхожда от Него, и я поддържа в съществуване чрез Своя Дух⁸. Отец, Син и Светият Дух са Бог и същевременно Бог е един. Отец винаги има Сина в Себе Си и е едно с Него. Синът е „Ум, Слово или Мъдрост на Отец“, а Светият Дух е блясък на Отца. Това предникейско учение за

¹ Сrv. *пак там*, 26, 27.

² Атинагор не познава учението на св. Григорий Палама за разликата между същност и енергия у Бога, но у него се намират идеи, които навеждат на мисълта, че притежава сходни виждания.

³ Относно възгледа на Атинагор за познанието вж. съдържателните разяснения на L. Barnard, *Athenagoras*, 135–140.

⁴ За искрите на истинското богопознание у древногръцките философи, вж. Д. Пенков, *Античната теология на Сократ, Платон и Аристотел като форма на богопознание*, София 2008.

⁵ Сrv. Атинагор. *Застъпничество за християните*, 23, 10.

⁶ Сrv. *пак там*, 4, 10, 22, 23. Това Атинагорово твърдение вероятно трябва да опира на сетивния елемент в древногръцката религия, притежаващ греховен характер, а именно – идолите.

⁷ Атинагор. *Застъпничество за християните*, 16.

⁸ Сrv. *пак там*, 4, 6.

Пресвета Троица се използва като аргумент срещу обвинението към християните в атеизъм¹.

Атинагор обаче не се задоволява само с разяснения за християнската вяра. Той също така се опитва и да покаже, че убеждението за съществуване на един Бог има свои привърженици в античната мисъл. Сред тях са древногръцкият поет Еврипид, драматургът Софокъл, както и питагореецът Филолай². Главна роля обаче играе позоваването на авторитета на Платон чрез често привеждания от апологетите цитат от „Тимей“: „Но да се намери творецът и бащата на тази вселена е тежка задача и ако го намерим, не е възможно да го разкажем на всички“³. Според Атинагор, макар че Платон е наричал с наименованието „богове“ и други (правейки го вероятно по силата на традицията), той е смятал, че те са родени (т.е. създадени)⁴, а „нероденият и невидим Бог е един“. По този начин монотеистичната тенденция във все още политеистичния мироглед на Платон, която не е била квалифицирана като атеизъм⁵, обосновава факта, че и християните, които вярват в един Бог, не трябва да бъдат смятани за атеисти⁶. И след като монотеистите сред гръците не са били преследвани заради тези си убеждения, същото не трябва да се прави и срещу християните.

Без да поставя знак за равенство между теологията на християнството и стоицизма, Атинагор търси допирни точки и между тях.

¹ Срв. *пак там*, 10, 24.

² Някои от приведените от него цитати не са запазени, а други са със спорна автентичност. Възможно е авторът да е познавал съчинения, които не са достигнали до нас, както и по негово време въпросът за автентичността да не е бил изяснен. Атинагор вероятно използва някакъв тогавашен философски наръчник – срв. L. Barnard, *Athenagoras*, p. 40.

³ *Тимей*, 28с.

⁴ За обосновка на този аргумент следва друг цитат от Платон: „Богове, синове на боговете, чийто творец съм аз и съм баща на творенията, чрез мен сте сътворени и сте неразрушими, докато не го пожелае“ (Тимей, 41а). Атинагор го цитира малко по-различно, вж. глава 6 от неговата Апология.

⁵ Заслужава да се отбележи наблюдението, че макар и Атинагор да цитира Платон в подкрепа на християнското учение за един Бог, той все пак не го нарича „християнин преди Христос“, нито предполага, че е изучавал Священото Писание при пътуването си до Египет (както смята св. Юстин Философ и Мъченик) – срв. L. Barnard, *Athenagoras*, p. 41.

⁶ Срв. Атинагор. *Застъпничество за християните*, 5–7; L. Barnard, *Athenagoras*, 46.

Дори техният пантеистичен политеизъм в своята същност съдържа известен монотеизъм. Защото, макар и стоиците да смятат, че съществуват много богове, те приемат също, че бог е творчески огън, който създава вселената и я прониква изцяло. Според Атинагор стоиците всъщност вярват в един Бог, но го наричат с различни имена в зависимост от това коя част от материята той прониква¹.

Съществуват два вида истина – небесна, т.е. Божествена, и земна, т.е. човешка. Първата Атинагор свързва със самата истина, а втората – с вероятността, правдоподобността. Частични истини се откриват у някои древногръцки поети и философи. Тези истини са проява на мъдрост, но земна такава. Тя достига по умствен път до някаква правдоподобност. Но по-високо от земната мъдрост стои небесната, към която Атинагор отнася писанията на светите пророци².

Процесът на достигане до истината за Бога като един у древните поети и философи се движи по пътя на създаване на мисловни догадки, които обаче по някакъв начин изразяват насоченост към Бога. Тези догадки обаче, като базираци се на собственото умствено търсене, а не на пряко Откровение от Бога, носят несвършен и непълен характер. Затова и се наблюдават съществени отлики по различни въпроси между представителите на отделните философски школи. За разлика от тях учението на християните има Богооткровен характер. За християнското учение свидетелства гласът на светите пророци, които са говорили за Бога и Божиите неща под Божествено вдъхновение. Атинагор приема, че Бог е движил устните им подобно на музикални инструменти. От което може да се заключи, че според древния апологет пророците са казали това, което Бог е искал да кажат, докато вярванията на поетите и философи, макар и изразяващи стремеж към истината и достигнали до част от нея, си остават човешки вярвания. Според християнският апологет би било изключително неразумно християните да се вслушват в човешки вярвания, изоставяйки вярата си в Светия Дух, Който е вдъхновил пророците³.

¹ Срв. Атинагор. *Застъпничество за християните*, 6; A-Ch. Jacobsen, „Athenagoras“, *In defence of christianity: early christian apologists* (Early christianity in the context of antiquity, 15), Frankfurt 2014, p. 91.

² Срв. Атинагор. *Застъпничество за християните*, 24.

³ Срв. *нак там*, 7.

Занимавайки се с темата за предназначението на човека, християнският автор приема, че вложената в него цел не може да е унищожението, а вечното съществуване, и по-конкретно възкресението – за да може и двата елемента на човека, душата и тялото, да продължат да съществуват по начина, характерен за неговата природа. Такъв живот, който е свързан с прекратяване на съществуването им, е отреден според Атинагор за всички нерационални същества, т.е. животните, но не и за човека, който носи в себе си Божия образ, притежава безсмъртна душа, надарен е с ум и възможност да извършва рационална преценка¹. Ако той познава своя Творец и следва волята Му, би могъл да стане причастен на едно непрекъсващо съществуване².

След края на човешкия живот – който е живян по такъв начин, че в него се проявява разбиране и рационална преценка, за хората започва нов живот, при който те са във „вечно и неразделимо общение с онези същности, към които природният им разум е главно и преди всичко приспособен“. Този живот представлява непрекъснато и ликуващо съзерцание на Бога³. За разлика от платонизма обаче вечният живот не е свързан с безсмъртието на душата, нито с нейното преселение (прераждане), а с учението за възкресението, за което в „За възкресението“ Атинагор привежда редица аргументи.

Един от аргументите на Атинския апологет в полза на възкресението е, че ако такава няма, излиза, че напразно душата и тялото са били приспособени едни към други, напразно на човека му е даден ум, напразно е дори практикуването на добродетелите⁴. Всичко стойностно у човека ще бъде напразно без възкресението. Самият човешки разум по принцип е сигурен водач по пътя към истината, а конкретно относно учението за възкресението той дава надеждна основа за вяра в него⁵.

Известно е, че учението за възкресението е християнско такова.

¹ Срв. Атинагор. *За възкресението*, 12, 15, 24.

² Срв. *пак там*, 12, 24.

³ Срв. *пак там*, 25.

⁴ Срв. *пак там*, 15.

⁵ Срв. *пак там*, 17. Според изследователя Лесли Барнард чрез тази си мисъл Атинагор търси вниманието на императора-философ Марк Аврелий, който в творбата си „Към себе си“ смята, че не трябва да се съсредоточава върху нищо друго, освен върху разума (Към себе си, I. 8) – L. Barnard, *Athenagoras*, p. 64.

То не е известно на древната философия. То би било и в противоречие с духа на платонизма и неговата склонност към омаловажаване, дори отвращение от телесността. Това не означава обаче, че в рамките на философията липсват концепции, които биха могли косвено да подкрепят тази вяра на християните. Атинагор вижда такава подкрепа в ученията на Платон и Питагор, или, ако не подкрепа, то поне липса на несъвместимост¹. Той не уточнява конкретно за кои техни учения става дума, но с голяма степен на сигурност може да се приеме, че става дума за учението за прераждането². Атинагор определено няма за цел да постави знак за равенство между възкресението и прераждането, но желае да наблегне на сходната черта между учението на философите и това на християните: че след смъртта и разпада на нашето тяло това не е краят на човешкото съществуване; има вечен живот и той предстои за хората след тяхната смърт.

Атинагор е един от най-изявените християнски умове от II в., за които знаем. Той е свидетелство, че християнството, независимо че притежава пълната истина, би могло да се вгледа наоколо и да оцени стойностните елементи във външните на него сфери. Конструктивният подход на християнския апологет демонстрира, че античната мисъл би могла да се използва в служба на християнството, без това да води до компрометиране на християнската идентичност на автора. Атинагор имплицитно приема някои проблясъци на античната философия като *praeparatio evangelica*³ и полага основа за развитието на този възглед в рамките на Александрийското катехизическо училище, върху който по-късно ще надграждат други, по-късни негови ръководители – големите църковни учители Климент Александрийски и Ориген.

¹ Срв. Атинагор. *Застъпничество за християните*, 36.

² Срв. G. Clarke, *The Octavius of Marcus Minucius Felix* (Ancient Christian Writers, 39), New York–Ramsey, N.J. 1974, p. 351 (n. 371).

³ Срв. L. Barnard, *Athenagoras*, p. 50-51.